

Smiljana Leinert

O brzom i intenzivnom odvijanju deagrarnizacije u SFRJ, kao procesu napuštanja poljoprivrede i prijelaza u djelatnosti sekundarnog ili tercijarnog sektora, te istovremene vertikalne socijalne pokretljivosti njenih aktera, nije potrebno nabrajati posebne dokaze. Dovoljno je osvrnuti se na neke indikatore koji najznačajnije svjedoče o postojanju tog procesa.

Ako započnemo s kretanjem broja poljoprivrednog stanovništva, nailazimo na sljedeće podatke.

Iako je između dva svjetska rata u relativnom odnosu broj poljoprivrednog stanovništva smanjen, istovremeno je od 1921. do 1931. godine porastao u apsolutnom iznosu za 1,227.000. Slična se tendencija nastavila i do početka drugog svjetskog rata.

U takvoj je situaciji bilo moguće u praksi potvrditi Marxovo mišljenje o tome kako se »... deo seoskog stanovništva stalno nalazi pripravan da uskoči u gradski ili manufakturni proletarijat i samo vreba povoljnu priliku za taj preobražaj. Ovaj izvor relativno suvišnog stanovništva teče, dakle, neprekidno. Ali njegovo stalno oticanje u gradove ima za pretpostavku stalnu latentnu prenaseljenost na samom selu, čiji se obim vidi tek kada se odvodni kanali izuzetno široko otvore.«¹

Posljedice takva stanja očitovale su se i u emigraciji našeg stanovništva, koje je između dva svjetska rata obuhvatila oko 1,5 milijun ljudi. Budući da je tadašnja socijalna struktura pokazivala izrazitu prevlast poljoprivrednog stanovništva, vjerojatno da su emigrirali pretežno zemljoradnici.

Proces deagrarnizacije u smislu napuštanja poljoprivrede i prelaza u izvanpoljoprivredne djelatnosti unutar granica zemlje bio je tada marginalnog karaktera.

No nakon drugoga svjetskog rata nagli ekonomski razvoj, s posebnim akcentom na razvoju industrije, uvjetovao je ubranu transformaciju kako

¹
Karl Marx, *Kapital*, Kultura, Beograd, 1947,
str. 537.

cjelokupne privrede, tako i poljoprivredne proizvodnje. Ta snažna gibanja u stopu je pratio i proces deagrarizacije.

U poslijeratnom razdoblju poljoprivredno stanovništvo smanjivalo se ne samo u relativnom, nego i u apsolutnom iznosu. U relativnom je smanjeno sa 75% u 1945. godini, na 38,2% u 1971, te na oko 32% u sadašnje vrijeme.

Za takvo veliko smanjenje broja poljoprivrednog stanovništva (od 1948. do 1975. godine postotak se smanjio sa 67,2% na 32%) druge su zemlje trebale 40 do 80 godina. Švedskoj je trebalo 70 godina da smanji poljoprivredno stanovništvo sa 71 na 41%, Francuskoj je za isti postotak smanjenja trebalo 90 godina, a Japanu 73 godine.² Proračuni grupe naših agrarnih ekonomista govore da bi SFRJ trebala 1980. godine imati oko 27,8% poljoprivrednog stanovništva, 1985. godine 22,3%, 1990. godine oko 17%, 1995. godine oko 11%, a 2000 godine oko 7%.³

Očito je da našoj zemlji predstoji daljni snažan razvoj industrije i uvođenje industrijskog načina proizvodnje u poljoprivrednu djelatnost, kako bi se predviđeni intenzitet i tempo deagrarizacije mogao normalno odvijati, bez negativnih posljedica za pojedince i cijelu zajednicu.

Uz pokazano osjetno smanjenje broja poljoprivrednog stanovništva, interesantno je iznijeti podatke o kretanju broja seoskog stanovništva. Premda je broj seoskog stanovništva rastao u apsolutnom iznosu do 1961. godine, kada se počinje osjetnije smanjivati, njegov udio u ukupnoj populaciji smanjuje se sa 80% u 1948. godini na 78,3% u 1953. godini, 71,7% u 1961. i 61,3% u 1971. godini.⁴

Seoska naselja postala su mjesta neprestanog odljeva stanovništva u veće urbane centre ili izvan granica naše zemlje.

Međutim, treba istaknuti da se smanjivanje seoskog stanovništva odvijalo sporije od smanjivanja broja poljoprivrednog stanovništva. Od 1948. do 1971. godine smanjio se udio seoskog stanovništva sa 80% na 61,3% u ukupnoj populaciji, a broj poljoprivrednog stanovništva sa 67,2% na 38,2%. To upućuje na zaključak da zbog niza razloga (mogućnost dnevne migracije radne snage, nedostatak realnih mogućnosti za potpuno preseljenje u grad, stambeno pitanje, itd.) osjetni dio deagrariziranog stanovništva, u smislu napuštanja poljoprivredne proizvodnje, živi u seoskim i mješovitim naseljima.

U poslijeratnom razdoblju znatno se smanjuje broj seoskog u ukupnom stanovništvu. Tako je, npr., gradsko stanovništvo u ukupnom stanovništvu od 1948. do 1953. godine poraslo sa 20,8% na 21,7%, 1961. je iznosilo 28,3%, a 1971. 38,6%. Najnoviji podaci za 1977. godinu govore o 44,8% grad-

2
Grupa autora, *Ekonomika Jugoslavije*, posebni dio, Informator, Zagreb, 1975, str. 9.

3
P. Marković i grupa autora, *Produktivnost u poljoprivredi*, izdanje »Ekonomika poljoprivreda«, 1976, Beograd, str. 88.

4
Za 1948, 1953. i 1961. godinu podaci su uzeti iz: I. Ginić, *Dinamika i struktura gradskog stanovništva Jugoslavije*, Beograd, Institut društvenih nauka, 1967, str. 110—111, a za 1971. godinu iz SGJ, 1978, str. 108.

skog stanovništva u ukupnom stanovništvu.⁵ Naravno, u adekvatnom omjeru smanjuje se i broj seoskog stanovništva.

Već smo konstatairali, uspoređujući tempo odvijanja deagrarijacije i urbanizacije, da se znatno brže smanjuje broj poljoprivrednog nego seoskog stanovništva. To je logično s obzirom na to da je urbanizacija dugoročan proces, koji pretpostavlja razvijeniju materijalnu bazu društva, dok je deagrarijacija, u smislu napuštanja poljoprivrede kao izvora zanimanja, znatno brži proces vezan uz pronalaženje zaposlenja u industrijskim i drugim nepoljoprivrednim djelatnostima. Osim niza već spomenutih problema migranata prilikom uključivanja u urbanu sredinu, i gradska se središta susreću s nizom problema koje sa sobom nosi snažan priliv doseljenih.

Na primjeru SR Hrvatske moguće je pokazati depopulaciona kretanja u seoskim naseljima: 1971. godine registrirano je 35,8% naselja sa smanjenjem stanovništva od 15% i više, dok se na drugom kraju nalazi 13,6% naselja sa 52,7% stanovništva naše republike.⁶ U skorije vrijeme će prvi tip naselja iščeznuti, dok ovaj drugi predstavlja zdravu jezgru širenja aglomeracijske mreže.

Ova kvantitativna kretanja pokazuju da se stanovništvo seli u manji broj prosperitetnih naselja,⁷ koja, zahvaljujući razvoju društvene privrede, društveno-ekonomskim institucijama i komunikacijskoj povezanosti s gradovima, omogućuju integraciju seoskog stanovništva u globalno društvo.

U našoj zemlji su nove institucije koncentrirane u oko 3000 najvećih seoskih naselja, a suvremeni infrastrukturni sistemi šire se oko 10 tisuća ostalih seoskih naselja; međutim, zabrinjava budućnost oko 13 tisuća naselja od kojih oko 10 tisuća vegetira na granici nestajanja.⁸

U takvim neperspektivnim seoskim naseljima gasi se društveni i ekonomski život, odumiru postojeće institucije i obrada zemljišta. Odvijanje stihijske depopulacije dovodi do neplaniranog napuštanja prostora u kojem je prisutnost čovjeka neminovna (npr. za obradu poljoprivrednih površina), dok se istovremeno stvaraju nepovoljni preduvjeti za uključivanje seoskog stanovništva u okvir šire društvene zajednice.

Smanjivanje udjela poljoprivrednog i seoskog stanovništva u populacionoj strukturi Jugoslavije dovelo je do značajnih promjena u seoskoj sredini. Jedna od njih očituje se kao starenje poljoprivrednog stanovništva.

5 Izvor podataka: SGJ, 1978, str. 108.

6 »Prvi rezultati popisa stanovništva i stanova 31. 3. 1971«, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1971.

7 Dok je 1971. godine prosječan broj gradskog u ukupnom stanovništvu Jugoslavije iznosio 38,6%, različito se distribuirao po republikama: najniži je bio u SR BiH (27,9%) i Kosovu (26,9%) a najviši u SR Makedoniji (48,1%) i Vojvodini (48,2%). Interesantno je da je

u SR Sloveniji taj postotak relativno nizak — iznosi samo 37,7%.

Osobito je velika koncentracija stanovništva u Skoplju. Na području skopske općine živi 23,6%, a u užem dijelu grada 18,7% ukupnog stanovništva SR Makedonije. (Izvor podataka: SGJ, 1978, str. 411. i 692.)

8

S. Šušvar, *Između zaseoka i megalopolisa*, Centar za sociologiju sela Instituta za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Zagreb, 1973, str. 186—187.

Proces deagrarizacije, u kojem najviše sudjeluju mladi ljudi, uvjetovao je porast prosječne starosti poljoprivrednog stanovništva.⁹ Ta se pojava nejednako distribuira, tako da je naglašenija u razvijenim dijelovima zemlje,¹⁰ a u nerazvijenim regijama mlađe poljoprivredno stanovništvo mnogo je brojnije.¹¹ Kako se kritičnom granicom prosječne dobi uzima 30 godina, očito je da je proces starenja poljoprivrednog stanovništva već dosta uznapredovao.

Statistički podaci¹² pokazuju da se stalno povećava udio aktivnih poljoprivrednika od 65 i više godina (1948. godine bilo je 7,2% aktivnih, 1961. godine 8,8%, a 1971. godine već 15,4%). I udio žena aktivnih poljoprivrednica te dobne skupine raste od 1953. godine do 1961. godine sa 3% na 4,5%, a 1971. godine čak na 8,4%.

Usporedo s tim procesom prisutna je stalna tendencija smanjivanja broja aktivnih poljoprivrednika mlađih od 34 godine. Muškaraca aktivnih poljoprivrednika te dobi bilo je 1948. godine 48,5%, 1961. godine 43,7%, 1971. godine 33,4%, a kod žena je to smanjivanje još više potencirano, njihov broj pada sa 69% u 1953. na 42% u 1971. godini.

Kada bismo uspoređivali dobnu strukturu poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva 1971. godine, došli bismo do ovog zaključka: svih dobnih skupina poljoprivrednog stanovništva do 50. godine relativno je manji udio od odgovarajućih grupa nepoljoprivrednog stanovništva. Na primjer, u dobnjoj skupini od 25. do 34. godine razlike između udjela poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva najočitije su (10,9% : 15,5%), dok se kod dobnih skupina od 50. do 65. godine omjer kreće u korist nepoljoprivrednika (15,1% : 10,0%).¹³

Važan indikator starenja poljoprivrednog stanovništva jest i dobna struktura osoba koje upravljaju gospodarstvom. Podaci iz 1969. godine pokazuju značajnu zastupljenost osoba starijih od 60 godina (više od 30%), a u nekim regijama takvih osoba ima znatno više od prosjeka za cijelu zemlju. Sve to navodi na zaključak o slabljenju vitalnosti te kategorije stanovništva.

9

Dok je 1961. godine prosječna dob poljoprivrednih stanovnika u SFRJ bila 30,4 godine, a aktivnih poljoprivrednika 38 godina, 1971. godine dob prvih je bila 32,5, a dob aktivnih poljoprivrednika 40,3 godine. (Popis stanovništva 1971, »Statistički bilten« br. 738.)

10

Godine 1971. prosječna starost ukupnog poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj bila je 36,3 godine, u SR Sloveniji 36,3, Bosni i Hercegovini 27,5, Makedoniji 28,6 godina; iste godine prosječna dob aktivnog poljoprivrednog stanovništva bila je u SR Hrvatskoj 43 godine, u SR Sloveniji 45,7 godina, Bosni i Hercegovini 34,2, Makedoniji 37 godina. (Popis stanovništva, 1971, »Statistički bilten« br. 738.)

11

Na primjer, gotovo svaki peti poljoprivrednik u SR Hrvatskoj ima između 50 i 60 godina, svaki osmi 65 i više, a svaki treći ima 50 godina i manje. (Izvod podataka: op. cit.)

12

Izračunato na osnovi podataka tablice II-5 u *Ekonomici Jugoslavije*, posebni dio, grupa autora, Informator, Zagreb, 1975, str. 18.

13

Izvor podataka: SGJ, 1973, str. 353.

Sa socioekonomskog stajališta, posebno zabrinjava broj staračkih domaćinstava koja su ostala bez potrebne radne snage, ekonomski i socijalno nezbrinuta.¹⁴ Njih je 1961. godine bilo 47.000, a 1975. godine 65.000 (svako četvrto poljoprivredno domaćinstvo je staračko).¹⁵

Otežavajuća je okolnost što je u njihovu vlasništvu 30% obradivih površina Jugoslavije i što ih je najviše baš u poljoprivredno relevantnim područjima (Vojvodina, Slavonija).

Starenje poljoprivrednog stanovništva za selo je složen problem koji u sebi ujedinjuje ekonomski element (nizak dohodak, nedostatak radne snage), psihološki (osjećaj napuštenosti i suvišnosti) i socijalni (potreba za skrbištvom i društvenom zaštitom).

Posljedice za cijelu zajednicu očituju se u gubitku, zbog neiskorištenosti ili djelomične iskorištenosti poljoprivrednog zemljišta, padu produktivnosti ostarjelog poljoprivrednog stanovništva, odsutnosti investiranja u nova oruđa itd.

Osim starenja interesantan je i proces feminizacije poljoprivrednog stanovništva, kao jedna od značajnih posljedica deagrarizacije. Fenomen feminizacije poljoprivrednog stanovništva nije prisutan u industrijski razvijenim zemljama, pa ga možemo smatrati našim specifikumom, premda prolaznog karaktera.

Dok je od 1953. do 1961. godine postotak udjela muškaraca u strukturi aktivnih poljoprivrednika smanjen sa 59,6% na 57,6%, u istom je vremenu postotak žena porastao sa 40,4% na 42,4%. Od 1961. do 1971. godine postotak udjela muškaraca se smanjivao (sa 57,6% na 56,2%), a postotak udjela žena i dalje je rastao (sa 42,4% na 43,7%).¹⁶

Neznatno je drukčije u SR Hrvatskoj, gdje je od 1961. do 1971. godine za 0,4% porastao udio muškaraca u poljoprivrednoj radnoj snazi individualnih gospodarstava.¹⁷

Porast ženske radne snage u poljoprivredi posljedica je ubrzanog razvoja industrije koja je zapošljavala prije svega muškarce, pa su se žene morale uključiti u poljoprivredu. Osim toga, na to utječe patrijarhalni odgoj, zbog čega je školovanje ženama zabranjeno, pa su dulje ostajale na gospodarstvima.

U novije vrijeme angažiranje ženske radne snage djelomično je posljedica odlaska pretežno muškog stanovništva na rad u inozemstvo.¹⁸

Zanimljiv je i podatak o zastupljenosti ženske radne snage po repub-

14

Oko 30% poljoprivrednih domaćinstava je bez mladih, oko 45% njih školuje svu omladinu, a samo 25% domaćinstava ostavlja nasljednika koji će nastaviti voditi poljoprivredno gospodarstvo. Izvor: prof. dr. Dušan Čalić, *Prilog sociologiji jugoslavenskog društva*, Informator, Zagreb, 1978, str. 69.

15

ibid.

16

Izračunato na osnovi podataka iz tablice br. 19.

17

«Statistički bilten Saveznog zavoda za statistiku» br. 730.

18

Ipak treba naglasiti da se među radnom snagom u inozemstvu 1971. godine nalazilo i 31,4% žena. (Izvor podataka: SGJ, 1972, str. 80.)

likama: žene su mnogo angažiranije u privredno razvijenijim područjima (60,2% u SR Sloveniji) nego u slabije razvijenim (45,1% na Kosovu).⁹ Usprkos tim podacima, one su samo iznimno starješine gospodarstva, i to po pravilu onih najmanjih.

Na prolaznost feminizacije poljoprivrede danas upućuju ovi faktori: žene se sve više školuju, gotovo podjednako kao i muškarci, razvoj tercijarnog sektora otvara im nove mogućnosti zapošljavanja, žene sve češće sklappaju profesionalno heterogene brakove, a mehanizaciju postepeno zamjenjuje rad ženskih ruku.

Spolna struktura aktivnog poljoprivrednog stanovništva pokazuje tendenciju uravnoteženja.

Osim, do sada nabrojanih posljedica deagrarijacije u nas, interesantno je spomenuti selekciju prema sposobnosti poljoprivrednog stanovništva, iako o tome da li poljoprivredu više napuštaju sposobniji ili pojedinci manjih psihofizičkih sposobnosti postoje različita mišljenja. Moguće je, ipak, prihvatiti tvrdnju da pokretljivost ovisi o dinamičnosti i stupnju školovanja pojedinca, premda varira od regije do regije s obzirom na manje ili više razvijenu tradiciju pokretljivosti poljoprivrednog stanovništva.

Osim tog momenta, na deagrarijaciju utječe i status pojedinca u domaćinstvu i bračno stanje.

Možemo pretpostaviti da danas po pravilu poljoprivredu napuštaju sposobniji i školovaniji pojedinci, što negativno utječe na poljoprivrednu proizvodnju i cijelu seosku sredinu.

Uz dosad nabrojene demografske faktore, u procesu deagrarijacije važnu ulogu imaju i ekonomski i društveni faktori.

Ekonomska snaga poljoprivrede uvelike ovisi o kvalitativnim i kvantitativnim poljedicama deagrarijacije.

Ako je deagrarijaciju prati smišljena agrarna politika, smanjivanje broja poljoprivrednog stanovništva može rezultirati vrlo povoljnim uvjetima za podruštvljavanje proizvodnje i zemljišta, a radi organiziranja moderne poljoprivrede.

Međutim, ako društveni sektor u tom smislu ne preuzme adekvatnu inicijativu, i ako se zanemari potrebna podrška individualnim poljoprivrednicima radi olakšanja nabave modernijih strojeva, ovladavanja agrotehničkim dostignućima i izgradnje oblika udruživanja s društvenim gospodarstvima, posljedice deagrarijacije očitovat će se u smanjivanju obradivih površina i padu produktivnosti rada u poljoprivredi.

Agrarna struktura, kao jedan od značajnih uvjeta produktivnosti poljoprivredne proizvodnje, doživljava zbog deagrarijacije promjene koje se mogu sažeti u — marginalizaciju individualnih gospodarstava i »mortalitet« proizvodnih jedinica u poljoprivredi.

Kako je na selu nepoljoprivredni izvor dohotka postajao sve značajniji

za uzdržavanje domaćinstava, interes seljaštva za zemlju s vremenom se smanjivao. Zbog male površine i nedovoljne ekipiranosti, orijentacije članova domaćinstava na rad u nepoljoprivrednim djelatnostima, starenja osoba koje upravljaju gospodarstvima i nezainteresiranosti za osuvremenjivanje poljoprivredne proizvodnje, velik broj naših gospodarstava postao je ekonomski marginalan, odnosno zemljišni posjedi sve više postaju dopunski izvor prihoda seoskog domaćinstva.

Marginalizacija individualnih gospodarstava posljedica je djelomične deagrarizacija (1969. godine na 943 tisuće gospodarstava, odnosno 36%, stariješina gospodarstva nije bio poljoprivrednik), nepovoljne strukture posjeda s obzirom na veličinu (1969. godine oko 1021 gospodarstva, odnosno 39%, imalo je površinu manju od 2 ha), te nepovoljne dobne strukture stariješine gospodarstva (200 tisuća individualnih gospodarstava imalo je 1969. godine stariješinu gospodarstva starijeg od 65 godina).²⁰

Na osnovi tih podataka procjenjuje se da u nas postoji 1350 marginalnih gospodarstava, odnosno nešto više od 50% svih individualnih gospodarstava.

»Mortalitet« proizvodnih jedinica posljedica je potpune deagrarizacije poljoprivrednog stanovništva iz određenih područja. Smanjivanje broja individualnih gospodarstava započelo je 1960. godine i traje do danas, dok egzaktni pokazatelji pružaju podatke do 1969. godine — posljednjeg popisa poljoprivrede.²¹

Posljedica je tog procesa da sve više zemljišta ostaje izvan poljoprivredne proizvodnje ili se neekonomično iskorištava. Računa se da u SFRJ ima oko 750.000 hektara obradive zemlje koja se uopće ne obrađuje, ili se to čini samo povremeno.

Statistički podaci govore o stalnom smanjivanju obradivih površina u Jugoslaviji, koje su se od 1961. do 1975. godine smanjile za oko 300.000 ha, pri čemu je značajno smanjenje površina individualnih gospodarstava sa 9170 ha 1961. godine na 8466 ha 1975. godine.²²

Osim toga, zabrinjava velik broj »mrtvih« proizvodnih jedinica u poljoprivredno najznačajnijim dijelovima zemlje.

Zaključak: marginalizacija individualnih gospodarstava i »mortalitet« proizvodnih jedinica pripadaju u posljedice deagrarizacije i logična su »stepenica« u transformaciji individualnih gospodarstava. One su istovremeno značajni indikatori položaja tih gospodarstava u nas, koja zbog slabije ekonomske vitalnosti (uz ostalo i zbog sukoba stare agrarne strukture i modernih proizvodnih sredstava) nisu u stanju organizirati adekvatnu proizvodnju. Obje pojave pružaju mogućnost proširivanja zemljišta u društvenom vlasništvu i razvijanje oblika uključivanja što većeg broja individualnih gospodarstava u modernu, socijalističku poljoprivrednu proizvodnju.

20

»Statistički bilten SZS« br. 720, str. 35.

21

Godine 1960. individualnih gospodarstava bilo je 2618, a 1969. godine 2599. (Izvor: SGJ, 1970, str. 147.)

22

Izvor podataka: SGJ, 1976, str. 157.

Na smanjivanje broja poljoprivrednih površina također utječe gradnja saobraćajnica i urbanizacija.

Međutim, ako se širenje takve proizvodnje bude sporo odvijalo, bez veće podrške zajednice u ekonomskom i društveno-političkom smislu, tada će marginalizacija individualnih gospodarstava i »mortalitet« proizvodnih jedinica biti kočnica preobražaja i razvoja cijele poljoprivrede.²³

Proces napuštanja poljoprivrede i sela praćen je dubokim promjenama u socijalnom sistemu seoske zajednice. Nekadašnje selo bilo je autarkično u ekonomskom, kulturnom i socijalnom pogledu. Osobni i porodični rad na vlastitoj zemlji bio je ishodište niza determinanata seljačkog života: ovladavanja neposrednim uvjetima egzistencije, relativne ograničenosti kontakata i iskustava, života i rada usklađenih s prirodom, specijalnog tretmana porodice (funkcije reprodukcije, odgoja i obrazovanja mladih, podrška članovima, socijalna kontrola, briga o starijim članovima).

Današnje se selo u socijalnom smislu u mnogo čemu promijenilo. Možda bi bilo preciznije kazati da se način života u pojedinim selima toliko razlikuje da je teško govoriti o jugoslavenskom selu uopće.

U nekim regijama ima sela s tradicionalnim načinom življenja mnogobrojnih porodica, naglašenom endogamijom i ekonomskom samodovoljnošću. S druge strane, većina sela proživljava transformaciju pod urbanim utjecajem, što se ogleda kako u porastu životnog standarda, tako i u prodoru nepoljoprivrednih profesija, potrošačkog mentaliteta, individualizma, promjene vrijednosnih sistema i redukcije porodičnih funkcija. Također je prisutan pad nataliteta i smanjenje broja članova domaćinstava.

Društvene posljedice deagrarizacije na selu mogu se promatrati kroz prizmu pozitivnih promjena u seoskim sredinama, kao i na osnovi negativnih efekata koji su posljedica promijenjenog načina života.

Neke promjene negativnog predznaka svode se na već spomenuti problem staračkih domaćinstava i znatnog broja starijih članova koji teško proživljavaju suvremene turbulencije: nerijetko se u njih, zbog socijalne nezbrihutosti, javlja apatičnost i osjećaj suvišnosti, pa su značajan problem za društvenu zajednicu.

23

Zabrinjava činjenica što se do 1975. godine, usprkos porastu površina u društvenom vlasništvu, ukupne obradive površine u Jugoslaviji neprestano smanjuju. Podaci za SR Hrvatsku pokazuju da se obradive površine smanjuju godišnje za oko 10,5 tisuća hektara, i da se oko 128.000 ha ne iskorištava. Oko 30% neobrađene zemlje nalazi se u društvenom vlasništvu.

Iz tih podataka izlazi da je društveni sektor ne samo pasivan u stjecanju većih obradivih površina, nego da čak i zemljište koje se nalazi u njegovu vlasništvu ostavlja djelomično obrađeno. Osim toga, valja istaći podatak prema kojem zaključujemo o stagniranju, pa čak i smanjivanju broja gospodarstava u društvenom vlasništvu: 1966. godine — 2327, 1970. godine — 1925, 1973. godine

— 1745, 1975. godine — 2363 (ponovni porast broja gospodarstava u društvenom vlasništvu).

I veličina društveno-poljoprivrednih gospodarstava veoma je neprikladna za uvođenje suvremenijeg načina poljoprivredne proizvodnje. Godine 1974. od 1944 gospodarstva 802 su imala do 50 ha, 172 od 50 do 100 ha, a 278 gospodarstava od 100 do 300 ha. Sve to upotpunjuje sliku o nedovoljnom angažmanu cjelokupne društvene zajednice i neadekvatnosti agrarne politike u transformiranju individualne u društvenu poljoprivrednu proizvodnju. (Izvor podataka: M. Stipančić, *Zakonom protiv pustog zemljišta*, »Vjesnik«, Zagreb, 19. veljače 1977, str. 2; SGJ, 1976, str. 169.)

Uz tu pojavu često se vežu i problemi obitelji čiji je dio članova domaćinstva na radu u inozemstvu. Angažman oko domaćinstva i briga o njegovim članovima, najčešće pada na leđa žena, koje moraju nositi teret organizacije cjelokupnog života na gospodarstvu.

U ovom sklopu značajna je i briga o djeci, jer odsutnost makar jednog roditelja, te prepuštenost najstarijim ukućanima, nerijetko može rezultirati propustima u odgoju, problemima tokom školovanja i formiranja mlade ličnosti uopće.

Slijedeći je problem neizvjesna budućnost poljoprivrednika koji su prešli kritičnu dobnu granicu za prekvalifikaciju, a zbog bilo kojeg razloga ne mogu nastaviti dosadašnji posao. Osim toga, industrija i ostale nepoljoprivredne djelatnosti, zbog ubrzanog tehnološkog razvoja, zahtijevaju osobe sve veće stručnosti, što je opet otežavajuća okolnost za dojučerašnje poljoprivrednike.

S druge strane, današnje selo ubrzano asimilira većinu tekovina suvremenog svijeta: elektriku i putove, koji su spojili i najudaljenije krajeve naše zemlje. Cjelokupni životni standard seoskog stanovništva osjetno je porastao, što je evidentno iz niza indikatora, kao što su: škole, zdravstvene ustanove, domovi kulture, te viši prihodi (najčešće posljedica rada u inozemstvu), koji pojedincima omogućuju da modernije opreme kuće ili stanove, kupe televizor i ostale kućanske aparate, automobil itd.

Uvođenjem zdravstvenog, invalidskog i mirovinskog osiguranja za sve osobe značajan je korak naprijed u brizi o seoskom stanovništvu i njegovu izjednačavanju s ostalim radnim ljudima u zemlji.

Dalja briga društvene zajednice mora biti usmjerena na uklanjanje negativnih i snaženje pozitivnih posljedica deagrarizacije na selu, jer samo moderno, urbanizirano selo, uključeno u sistem cjelokupne društvene zajednice, čiji stanovnici ostvaruju adekvatan dohodak i zadovoljavajući način života, može postati atraktivno za njegove stanovnike. Odbojne sile će samim tim nestati, a prednosti suvremenog života na selu postat će evidentne mnogim stanovnicima gradskih središta.

Deagrarizacija sela u socijalnom pogledu vodi prožimanju sve širih seoskih areala i konačnom cilju — integraciji sela u društvenu zajednicu.

Naravno, pri tome dolazi do segregacije pojedinih područja, koja zbog nedostatka perspektive razvoja moraju izumrijeti u korist vitalnijih sredina koje su okosnica urbanizacije prostora i uvođenja suvremenog načina življenja u seosku sredinu.